

ESKİ TÜRKÇE *tarıyıcı* “TARIMCI, EKİNCİ” ADI ÜZERİNE

Bülent GÜL*

Özet: *Taribi Türk dili metnlerinin sözyarlığı arasında tarım terminolojisi ile ilgili zengin bir malzeme vardır. Bu makalede Türklerin taribi Türk dili alanında tarım işini yapanlar için kullandıkları adlar ve özellikle de “tarımcı, ekinci; çiftçi” anlamında kullanılan *tarıyıcı* adı üzerinde durulmakta ve *tarıyıcı*’nın Eski Türkçenin sözyarlığı içerisindeki yeri ve kullanımı modern Türk lehçeleri ile de karşılaştırılarak incelenmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Eski Türkçe, Tarım, *tarıyıcı*, Çiftçi.*

On the Word “*Tarıyıcı*” Referring to “Agriculturalist”, “Farmer” in Old Turkish

Abstract: *Among the vocabulary in the historical Turkish texts, a rich terminology of agriculture is present. In this article, we will touch upon the nouns referring to agriculturalists or farmers, specifically the word “*tarıyıcı*” in the history of Turks, and Turkish language. Also the place of “*tarıyıcı*” with its usage in the ancient Turkish corpus is examined comparing with modern Turkish dialects.*

Key Words: *Old Turkish, *Tarıyıcı*, Farmer*

Giriş: Eski Türkçe metinler incelendiğinde Türk tarım hayatına ad olan temel fiilin *tarı-* “tarım yapmak, ekin ekmek” olduğu anlaşılmaktadır. Eski Türkçe metinlerde tarım işleri ile uğraşan kişilere *tarı-* fiilinden türetilmiş olan *tarıyıcı* adının verildiği görülür. Bununla birlikte Eski Türkçede *tarıyıcı* adının kimlere verildiği ya da kimlerin *tarıyıcı* olduğu sorusu çözümlenmesi gereken sorulardandır. Bu makalede Eski Türkçe metinlerden yola çıkarak Türkçede “tarımcılar” için kullanılan *tarıyıcı* adı üzerinde durulacaktır.

Bu incelememizde Eski Türkçe metinlerde yapmış olduğumuz tarama sonucunda elde edilen verilerin bildirdiği noktalar üzerinde durulmuş; ancak, yer darlığından dolayı burada sadece *tarıyıcı*’nın geçtiği metinler örnek olarak verilmiştir.

Türk Runik harfli metinlerde *tarıyıcı* adı tanıklanamamıştır. Hatta bu metinlerde kelimenin kökü olan *tarı-* “tarım yapmak, ekin ekmek” fiili de eski Türk Runik yazılı metinlerin yazılma amaçlarından dolayı da tanıklanamamıştır. Ancak Türk Runik harfli külliyat içinde iki yazıtta bu fiilden türetilmiş olan *tarıyılav* “tarla” ve daha geç biçim olduğu tahmin edilen *tarlav* “tarla” adları tanıklanabilmektedir.

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi. E-posta: bulentg@hacettepe.edu.tr

Dolayısıyla yazıtlarda *tarı-* fiili geçmese de aynı kökten türemiş bu adlar, fiilin Eski Türkler tarafından kullanıldığını göstermektedir (bk. Gül 2012: 99-120). Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nda *tarlayusız bir yazı yir irdi* cümlesinde geçen *tarlayusız* kelimesi de ilginç bir yapı olarak *tarı-* fiili ile ilgilidir (bk. Ağca 2016: 228).

Türk tarım terimlerine baktığımızda, tarım işlerini yapan kişilerin genellikle ürün adına eklenen *+çI* eki ile adlandırıldıkları görülmektedir. Buna göre Eski Türkçe metinlerde *tarı-* fiilinden türemiş olan *tarıy+çı* “tarımcı, ekinci” ile İslami çevreye ait Türkçe metinlerde daha fazla kullanılmaya başlanan *ek-* fiilinden türetilen *äkin+çi* “ekinci” adlarının yaygınlaştığı söylenebilir (bk. Gül 2009: 317-341).

Türkçe metinler içerisinde *tarıyıcı*ların yapmış oldukları işin adı da Anonim Kur'an Tercümesinde meslek adlarına getirilen *+IIk* eki ile *tarıyıcılık* şeklinde verilmiştir:

qoy idisi tarıyıcılık qılsa qoyunya tegümägäy tarıyn yetkinçä sän zay' qahıysan
“Koyun sahibi ekincilikle uğraşır, sen de ekinler (koyunların otladığı) seviyeye gelene kadar ekinden mahrum olacaksın” (Borovkov 2002: 253).

Eski Türkçe metinler incelendiğinde tarım işleri ile uğraşan kişilere genel adın dışında yaptıkları işin ayırıcı özelliğine göre özel adların verildiği de görülür. Metinlerde *borluq* “üzüm bahçesi”; *yemişlik* “meyve, yemiş bahçesi”; *baqça* “bahçe” gibi tarım alanlarını gösteren adlara *+çI* meslek yapım ekinin eklenmesi suretiyle oluşturulan meslek adları tespit edilmektedir (bk. Gül 2004). Bu adlarla anılan kişiler, kuru tarım yapmayan, meyve ve bahçe işleri ile uğraşan kişilerdir.

Tarım işlerinde genel ad olarak kullanılan, *buğday*, *arpa*, *qonaq*, *yür/ür* gibi ürünleri yetiştiren yani kuru tarım yapan kişilere verilen *tarıyıcı* ve *äkinçi* adlarının yanı sıra *sabançı* ve *tat* adlarının da verilmiş olduğu tarihî Türk dili metinlerinde tespit edilebilmektedir.

Sabançı adı Kıpçak Türkçesine ait CC'de *sabançı* “Bauer” (Grønbech 1942: 210) ve TZ'de *sapançı* “çiftçi” TZ (Atalay 1945: 232) şeklinde tanıklanmaktadır. Köktürkçede “yabancı” anlamıyla kullanılan *tat* kelimesi, XI. yüzyılda MK'deki Arapça karşılığı olan “al-fârisi” yani “İranlı” anlamını, Çağatay Türkçesinde “fırka-î tacik ‘a clan of Persians’” (San. 152r.5) (ED 449a) anlamını ve Kıpçak Türkçesinde ise “ekinci, fellah” anlamını kazanmıştır. TZ'de “1. şehirli 2. yerli çiftçi” (Atalay 1945: 253) ve Kİ 62'de “ekinci, fellah” anlamlarıyla geçen *tat* kelimesinin bugün “ekinci” anlamı kaybolmuştur (bk. DS. X 3841b).

Türkçe metinlerdeki tarım faaliyetleri ve tarımcılar için verilen adlarla ilgili kısaca bilgi verdikten sonra tekrar *tarıyıcı* adına dönebiliriz.

Clauson, Eski Türkçe *tarıyıcı* kelimesini “toprağı ekip biçen, çiftçi” olarak anlamlandırmış ve kelimenin *+çI* ekinin eklenmesiyle oluşturulduğunu belirtmiştir. Ayrıca, kelimenin Moğolcaya da *tariyaci* şeklinde geçtiğini söylemektedir (ED 541b). *tarı-* fiili Clauson'un belirttiği gibi Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir ve

modern Moğolcada hâlen yaşamaktadır. Arap harfli Arapça-Moğolca İbni Mühenna Lûgati’nde *tarı-* fiilinden türetilmiş *tari’ân* “ekin” ve fiilin geçmiş zamanlı şekli *tariba* “ekti” geçmektedir (Gül 2016: 233-234). Sözlüğün yazarı, Türkçe bölümde de, Moğolca bölümde de *tarı-* fiilini vermiştir.

Arap harfli Moğolca sözlük olan *Mukaddimetü’l-Edeb*’te daha ilginç bir durum vardır. Moğolca *tari’ân* kelimesinin karşılığı olarak Türkçe *ekin*; *tari’ânı gacar*’ın “tarım yapılacak yer; tarla” karşılığı *ekin yeri*; geçmiş zaman çekimli şekil olan *tariba*’nın karşılığı da *ekti* şeklinde verilmiştir (Poppe 1938: 341). Harezmi Türkçesi ile yazılmış *Mukaddimetü’l-Edeb*’in Şuster nüshasında ise *tarı-* fiili geçmez; *ek-* fiili geçer (bk. Yüce 1993). *Mukaddimetü’l-Edeb*’in yazıldığı dönem ve coğrafya içinde Türkçe *tarı-* fiilinin unutulup, kelimenin Moğolca görülmesi ve Türkçe *tarı-* fiili yerine yine aynı anlamdaki Türkçe *ek-* fiilinin karşılık olarak verilmesi dil tarihi açısından ilginçtir. Klasik Moğolcada da *tariqu* şeklinde tanıklanan ve Modern Moğolcada *tarih* şeklinde yaşayan fiil, “ekmek, tohum saçmak; dikmek; tarım yapmak, toprağı işlemek; hastalığa karşı aşılama” anlamlarında kullanılmaktadır (MXT 1966: 522-523; Lessing 2003: 1205). Moğolcada *taria* “ekin, ürün” (MXT 1966: 522) adına meslek adı yapan *+çIn* ekinin getirilmesiyle “darı eken, bu işleri yapan kişi” anlamını kazanan *tariaçin* “çiftçi, ekinci” (MXT 1966: 522) kelimesi de yaşamaktadır.

Erdal, *tarıçı* kelimesi ile ilgili olarak eserinde, kelimenin $-(X)\gamma\zeta I$ ekiyle yapıldığını belirtmiştir. Buddhist çevre Türkçe metinlerde *tarıçı* yerine doğrudan *tarı-* fiili üzerine $-\gamma U\zeta I$ isim fiil eki getirilerek yapılan *tarıçuçı* fail adı da kullanılmıştır. Erdal, $-\gamma U\zeta I$ ekiyle yapılmış fail adlarını incelemiş ve *satıçuçı* örneğini vermiştir (Erdal I. 372). $-\gamma\zeta I$ ve $-\gamma U\zeta I$ eklerinin farklı kullanım alanlarına sahip olduğunu belirten Erdal, bir yandan Orhun Türkçesindeki olumsuz $-mA\zeta I$ ve morfolojik olarak yaygın bir kullanıma sahip olan $-dA\zeta I$ eklerinde, diğer yandan da $-(X)\gamma\zeta I$, $-(X)im\zeta I$, $-Xş\zeta I$, $-(U)t\zeta I$, $-gU\zeta I$ eklerinin özneleri belirten $+çI$ ekiyle, fiil köklerinin genişletildiğini düşünmektedir (Erdal I. 374). $-dA\zeta I$ ekiyle yapılmış *tarıdaçı* kelimesi, Divan’da kaydedilmiştir. MK’de *tarıçı* için Oğuzların XI. yy.’da *tarıdaçı* dedikleri ifade edilmektedir (Dankoff ve Kelly. I. 293; Atalay II. 51). *tarı-* fiili üzerine $-\gamma U\zeta I$ ekinin getirilmesi ile türetilen *tarıçuçı* biçimi de BT VIII adlı eserde tanıklanmaktadır. Kelime, metinde $-\gamma U\zeta I$ eki ile yapılan bir başka fail adı *içgüçü* “içici” ile tanıklanmaktadır. *ı tarıçı tarıçuçı* olarak geçen ibare “ekin ekici” şeklindedir:

bodistv bor bāgn’i içgüçü ı tarıçı tarıçuçı ävlig barqlıv toyın közünmiş tæg ...
 “Boddhisattva şarap₂ içici, ekin₂ ekici, evli barklı öğrenci görünümünde...”. (BT VIII A 95-96)

tarı- fiilinin “tarım yapmak, ekin ekmek” ve yine bu kökten türetilen *tarıçı*’ın “hububat, darı; tarla” anlamlarından da yola çıkarak, *tarıçı*’nın anlamını da “tarımcı, ekinci, hububatçı” şeklinde düşünüp genişletebiliriz.

Buddhist çevrenin erken tarihli Türkçe çeviri eseri olan *Kalyanamkara ve Papamkara* öyküsünde de *tariyçi* tanıklanmaktadır. Her ne kadar çeviri bir eser olsa da, bu çeviride Türkçe *tariyçi* adının kullanılmış olması, Türklerde bu dönemde tarımla ilgili terminolojinin varlığına önemli bir işarettir. Bu öyküde *tariyçi*'nin yaptığı iş anlatılmaktadır. *tariyçi*, önce kuru tarlayı sulayıp nemlendirerek ekime hazır hâle getirmekte, sonra ekmektedir:

... *balıq taştın tariyçilaray körür ärti quruy yerig suwayu öl yerig tariyu ...* “şehir dışında tarımcıları görür idi. (Tarımcılar) kuru yeri (tarlayı) sulayarak, ıslak yeri (tarlayı) ekerek ...” (KP I. 2-4)

tariyçi yine *Maitrisimit*'te de ekine uygun tarlayı sulayıp, zararlı otları kesip ayıklayıp, sürüp ekine hazır duruma getirir:

tariyçi todunlarıy oqip inçä tip yrılıqadı qayu kábäz-kä ya[ra]şı säkiz türlüg adruqın tükällig yir ärsär anı siz-lär suwap sıp sapanlap anuq uruñlar kim mn ingri tngrişi burxan üçün kábäz tariyur mn... “Ekinci brahmanları çağırıp şöyle dedi: Pamuğa uygun sekiz türlü mükemmel yer varsa onu sizler sulayıp, kesip, sabanlayıp hazırlayınız ki ben yüce Burhan için pamuk ekiyorum” (MaitrH V.: 2412/2416- s. 184)

Aşağıdaki Buddhist metinlerde ise, başka dinî ve sosyal tabakalarla ve/veya statülerle birlikte sıkça *tariyçi*'nin sıralandığını görmekteyiz. Çeviri metinler olmasına rağmen, çeşitli statülerle birlikte Türkçe *tariyçi* adının geçmesi, Buddhist çevreyi oluşturan Uygurların içinde de *tariyçi*'ların bir zümre olduklarını düşündürmektedir. İkinci metinde de kişinin hangi sosyal tabakadan olduğu sorulmaktadır. Bu metinde de dinî sınıftan Brahman, *kşatrik* “asker, muharip” zümresi; *uz* “el işçisi, usta” ve *tariyçi* “ekinci” yan yana yer almaktadır:

... *adın ymä kiş(a)tirik braman uz tariyçi ...* “başkası da muharip, brahman, usta, ekinci ...” (BT III. 119)

... *azu braman mu ol azu kşatarik mu ol azu uz mu ol azu tariyçi mu ol ...* “...brahman mı asker mi usta mı yahut ekinci midir?” (AbhiKeng 30-31)

Yukarıdaki metinlerde görüldüğü gibi *tariyçi* zümresi, aynı zamanda kazancı bol bir iş yapmaktadırlar. Bu durum *Kalyanamkara ve Papamkara* öyküsünde tarım yapmanın çok kazançlı bir iş olduğu şeklinde anlatılmaktadır:

qazganç näñ tariy tarımaqda ädgü yoq kim bir tarısar miñ tümän bolur “Kazanç konusunda ekin ekmekten daha iyisi yok, nitekim kim bir ekse, binlerce onbinlerce olur” KP XIII 2-4 (Hamilton 1998: 33).

Her ne kadar Uygur Sivil Belgelerinde *tariyçi* adı geçmese de birçok sivil belgede tarım işi anlatılmakta; bu tarım işi ile uğraşan kişiler tarafından ihtiyaca uygun tarlalar kiralanmakta; tarım yapılmakta ve gerektiğinde vergiler de yine *tariyçi* tarafından ödenmektedir. Örnek olarak bir kaç metin parçası faydalı olacaktır:

ESKİ TÜRKÇE *tarıçtı* “TARIMCI, EKİNCİ” ADI ÜZERİNE

maña Tämür Bukaka tarıçtı tarıçtı yir kârgäk bolup kayımtunıñ çayıntaki elçi birläki täñ ülişlög yirin eki şıy yaqaqa tuttum bu yirkä äkin tutsa birim alım kälzä mn tämür buça bilür mn qayımtu bilmäz yuluç berim kälzä ol arqalıç bolur...
“bana Temür Buka’ya tarım yapmak için (darı ekmek için) yer gerekli olup Kayımtu’nun Çayın’daki Elçi ile birlikte eşit paylı yerini iki şıg darı’ya/ürün’e tuttum bu yer ekin tutsa ve birim alım vergisi gelse ben Temür Buka bilirim Kayımtu bilmez eger yulug berim (satış vergisi) gelirse o üstlenecek ...” (Yamada, RH05 3/6; Özyetgin UygSB. II).

yunt yıl altınç ay säkiz y(ä)girmikä maña mısırqça yür tarıçtı yer kârgäk bolup qayımtunıñ sıqaptaçı yarım äñiz yerin anuqqa tu(t)dum bu yerkä niçä uruç batsa ekigü täng alır biz bu yerkä berim alım kälzä ekirär yarım bilşip//// berür biz... “... At yılı altıncı ayın on sekizinde bana Mısır’a darı ekmek için yer gerekli olup Kayımtu’nun Sıkap’taki yarım boş yerini hazırlamak için kiraladım. Bu yere ne kadar tohum ekerse ikimiz eşit alırız. Bu yere berim alım (vergisi) gelse ikimiz yarım (eşit) veririz...” (Yamada RH08 1/9; Özyetgin UygSB.XXXVIII).

taçıru yıl ekinti ay on yañıça maña bay t(ä)mürkä kâpâz tarıçtı yer kârgäk bolup tämiçiniñ bu suvtaçı uturu borluqın on täñ kâpâz yaqaqa tuttum bu bu on t(ä)ñ kâpâzni küz yañıda başı taşı birlä berür män... “Tavuk yılı ikinci ayın onuncu gününde, bana; Bay Temür’e pamuk ekmek için yer gerekli olup Temiçi’nin bu suyun karşısındaki bağını on teng pamuk karşılığında kiraladım. Bu on teng pamuğu güz gününde tohumu ve pamuğuyla veririm...” (Yamada RH04 1/7; Özyetgin UygSB. I).

Uygur Hasat duası adlı metinde *tarıçtı*’ların nadasa yapmayı bildiği, nadasa bırakılıp dinlendirilmiş tarlaların ekime hazırlandığı, kazmayı/çapayı çok iyi kullanan *tarıçtı* beylerin alınlarının terlediği, avuç içlerinin kazma sapını tutmaktan kabarıp, su topladığı ve delindiği, ayak tabanlarının da yarıldığı; çalışmaktan kanlarının hareketsiz, susuz kaldığı, karınlarının acıktığı ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmektedir¹ (Bkz. Zieme 1975):

(24) üşüdmış singirü (25) singirü suvamış yirmädin yorıp (26) tımämış irđätin bärü tündürmüş tñ (27) tarıçtı yir-lär-ning idmäkin amıradaçı (28) irmägürmäkiç aqladaçı ala tigükä (29) tägürmädin bürüdäçi söniüksüz idi (30) sıvräk ärip kädmän-kä ädgü amıraq (31) tarıçtı-bäg-lär-ning alın-ları tirläyü (32) ayaları qaparıp tälinü adaq song-ları (33) toyrulu qañ-ları qadıp usuqup (34) qarın-ları açıp qongrugup ... “ (24) ... birleştirmiş, (toprağa) sindire sindire sulamış, usanmadan hazırlamış. Çok uzun zamandır nadasa bırakılmış tarlaları hazırlamayı seven, tembellikten nefret eden, yarım lokmaya dokunmadan (tarlaları) dağıtan (?), sürekli (tarlayı) çekerek kazmaya iyi arkadaş (olan) çiftçi beylerin alınları

¹ Uygur Hasat Duası’nın bir varyantı da Molnar ve Zieme tarafından yayımlanmıştır (Molnar-Zieme 1989).

terleyip, avuçları kabarıp delinip, ayak tabanları yarılıp, kanları donup, susayıp, karınları acıkıp ..."

Dua metninde *tarıyıcı*'nın tarladaki engebeli yerleri düzlediği, sabanla toprağı sürdüğü, tohumunu ektiği, çapa yaptığı, toprağı tohumu batırdıktan sonra uygun zamanı bekleyerek, hatta kanal sistemi kurarak sulama yaptığı, tarlada biten zararlı otları temizlediği, hayvanların girip mahsule zarar vermemesi için tarlalara bekçi tuttuğu da anlatılmaktadır:

(35) örü qodı yir-läriğ kizä oy ködki (36) yir-läriğ tüzä sapan tuğup savılı (36a) qarar-u qurıp tarıyu (37) kädmän çapıp käviliü olurmadin (38) qađuruñup uruñın yir-kä bağurup (39) uz-qıy-a uñurın yapurup qar-a (40) suvın suvañınça qımuñ ämgäk-läriğ (41) täğiniü : ögän-lik-läri birlä suv (42) üçün ülgüsün bilmädin uruñu (43) yazqı çaqdağı suv-larıy yay tam- (44)-mıñ-ça saqınu ändäkçä bädük kädmän (45)-ni öñniñgä ardıp yugürü yaba (46) qağıy yir-lär-tä yalıñ adaqın (47) yorıyu yarındaq tikän-tä ulağı- (48)-larıy yapıud-ça yungça (49) saqıñıp köygäy susağay tip körüp (50) baqıp : kök ođ üngäy tip (51) qorqup äymäñip oñul-ça qız-ça (52) igidü umañu ämgäkin bädüdü: (53) kölük-lär yulqı-lar kirgäy tip kökçi (54) küşäđçi turıurup orıyü ödi bolmış- (55)-ta...

“yüksek ve alçak yerleri geçerek, çukur ve tümsek yerleri düzleştirerek, saban tutup boyun eğerek, endişelenip zayıflayarak tohum ekerek, çapalayıp zayıflayarak, oturmadan uğraşp, tohumu toprağı batırıp, uygun zamanı kollayıp, kara suyla (kaynak suyu) sulayınca, bütün acıları çekip, (41) kanal sistemiyle birlikte sulama için ölçüsünü bilmeden savaşarak yaz zamanı suları yağ damlatır gibi düşünerek tümsek yerde büyük çapayı omzuna yükleyip yürüyerek, sıcak sert yerlerde yalın ayağıyla yürüyerek dikenleri ve geri kalanları kuş tüyü (yapıudça?) ve yün gibi düşünüp “yanacak susayacak” diye bekleyip: mavi otlar ortaya çıkacak deyip (51) korkup, oğul kız gibi büyüyüp uzayamadan sıkıntıyla büyüyerek (53) yük hayvanları büyükbaş hayvanlar girecek deyip tarla sınır bekçileri düzenleyip...”

Tarıyıcı'ların yaptıkları iş dua metninde sırayla anlatılmaktadır. Orak zamanı geldiğinde *tarıyıcı*'ların değirmene mahsulü götürüp un öğüttüğü, yer delici alet yaptırdığı, demirciden orakları keskinleştirdiği, bağ bağlayıcı kişiden yemek pişiren kadına kadar hepsinin çalıştığı, tırpan ile, orak ile ot biçtikleri, ot biçme esnasında bira içerek şarkı da söyledikleri ve sonunda da buğdayları demet yapıp araba ile harman yerine taşıdıkları, harman kızağına (döven) sığırları koşturup harmanı dövdükleri, kuzey rüzgarıyla buğdayı ve samanı ayırdıkları, daha sonra da mahsulü çuvallara doldurup ambara veya tahıl saklanan çukurlara² yerleştirildiği dualarla sanatkârane bir üslupla anlatılmaktadır³:

² *oru/örü* diye bilinen tahıl saklama çukurları için bk. (ED197b, Gül 2004).

³ Gezer ve Gözler tarafından hazırlanan Çanakkale Yeniçiftlik köyünde harman uygulamasının (Tok harmanı) anlatıldığı bölümünde, yazarlar sanki kendilerinden yüzlerce yıl önce yazılmış yukarıdaki Uygur Hasat Duası'nı anlatırlar. Aradan geçen

orıu ödi bolmuş- (55)-ta tægirmän-kä barıp mn ögüp (56) täşgüd-kä barıp är qılıp tämür- (57)-çi-kä barıp orıaq soqdurup bay (58) baylayuçı kişi aş qılıyuçı tişi-kä (59) tägi barça anda qılıp y-a tongga- (60)-larım yangga-larım turmadın tuğçı (61) täginglär torma tæg sämiz irkäch alıp (62) toylaşturu tohgusağ qılayın sizlär-kä tip (63)y-a arslan-larım buq-a-larım amtu (64) yaqşı orunlar ya'ğ alıp kälür-tüp (65) yay-lıy tægçañg qıldurup yalıñdu (66) yidüräyin sizlär-kä tip y-a ini- (67)-lärım oylan-larım inç turmadın (68) orunlar isindilig kıp-tä sorma (69) kälürüp ırlaşduru içüräyin siz (70)-lär-kä tip yalıyaduru buyday (71) adaqın bağ oqtu örüp çinghä (72) qañglı birlä yıydurup çıyladı (73) täpip yorıp mangayu tægirmi örd- (74)-gün qıldurup täpin-kä ud-lar (75) qoşdurup turmadın tuğçı täp- (76)-türüp

onca zamana rağmen Türklerin tarımla ilgili uygulamaları Anadolu'da benzer biçimde devam etmektedir. Uygur Hasat Duası metninin daha iyi anlaşılması için, Yeniçiftlik Köyü'ndeki harman uygulamasından da bahsetmek uygun olacaktır:

“Biçilen ekinler demet demet bağlanır. Demet bağı yapmak, demeti bağlamak da bir ustalık ister. Bağlanan demetler başakları üst üste gelecek şekilde, dördül biçimde (3x4+1 = 13) yığılır. Buna dokurcun denilir. Mahsul oraklar bitene kadar böylece tarlada bekletilir. Sıra demet taşımaya gelmiştir. Arabalar bu işi yapacak şekle sokulur. ... Demet arabaları harmana gelir, bu defa demetler yığınlara konulur. Burada da bir ustalık söz konusudur. Kuleler gibi dörtgen prizma çeşitleri gibi ilginç görüntüler çıkar ortaya.

Yaz sıcaklığında yanmış kavrulmuş, sakalları uzamış, gözleri, avurtları çökmüş, ter kokan insan figürleri; yüzleri yanmasın diye çemberini sarıp tek gözü ile etrafını süzen genç kızlar, ancak torun bakıp biraz da yemek yaparak çalışanlara destek veren yaşlılar bir film setinin yorgun figüranları gibi oradan oraya kaçınıp dururlar. Her şeyi hazır bulan, onların çeyreği kadar bile çaba harcamayan bizlere inat, bu işleri yaparken şarkı ve türkü söylemeyi ihmal etmezler.

Şimdi harman zamanıdır. Köy etrafında her hanenin bir harmanyeri vardır. Harman yaklaşık on metre çapında bir daire gibidir. Önce harmanı sulamanız gerekir, ama yüzeyindeki otları kazımak ilk yapacağınız iştir. Arabanıza iki veya üç tane fiçı koyacaksınız. Çeşmelerden bu fiçuları kova ile doldurup üzerine kuru ot koyup eski çuvalla örteceksiniz. Yoksa siz çuvallarsınız suyun yarısı bile harmana gitmez. Harmana varınca suyu savurtarak yerleri ıslayacaksınız, bir kişi sıyrığı ile yayacak, çatlaklar dolacak ve üstüne de saman sereceksin çatlamasın diye üzerine demetleri sökerek 30-40 cm kalınlığında yaydın mı işlem tamam, harman dövmeye başlayabilirsin.

Boyu 2 m, eni 80 cm gibi, tahtalardan yapılmış altında “çakmaktaşı” denilen kesici aletleri olan kızak şeklinde “döven” denilen araçla harmanı dövebilirsiniz. Öküz veya inekler çekiyorsa döveni iki günde, atlarla bir günde harmanı çıkarırsınız. Döverken önce diğren ile sonra yaba ile sonunda kürekle aktarmanız gerekir. Şöyle göz kararı harmanın olup olmadığına karar verebilirsiniz. İşin en heyecanlı yerine gelinmiştir artık. Yani ne kadar tane çıkacak. Harman kuzey rüzgarlarının altına sıyrığı ile toplanır. Rüzgar uygunsu savrulmaya başlanır ama bir taraftan da yeni harman yayılır. Savrulan tınazın samanı rüzgar etkisiyle tanesinden ayrılır, bir de gözer denilen büyük elekten geçirilir. Kesmik öbür tarafa, ekinler çuvallara konulur. Konulurken de tenekeler sayılır, şu kadar kile oldu denilir. Akıldan da hesaplar yapılır. “Allah razı olsun, bereket versin, Allah yemeğe nasip etsin” duaları da eklenir. Bu baş döndürücü tempoya dayanabilen o insanlara ne söylenilebilir bilemem ama buna “tok harmanı” denilir (Gezer – Gözler 2003: 137-138).

toşyurup oğıra yıydu- (77)-rup kök-kä saçyu-sın kör-ä (78) alıp küp-lüg (79) idiş-lär-tä sorma alıp (80) tanyadivi tngri-kä tapıy-qa uduy-qa (81) turdunguz-lar ärsär tanyadivi tngri (82) aşamaqı täginmäki bolzun aşamaq (83) täginmäk tıldaında siz-lär-ning (84) bo ämgänip (85) tarımış aş aşıluğuz-lar-qa (86) bir tayar-qa ming tayar (87) tüş süşün tarđıp yançy (88) turulduru saçmış-ta oq taydın (89) inmiş isiningizlär tıdılmadı (90) tuğçı isinäşün yançy yuğürü (91) örü ködürüp saçmış-ta oq (92) öngdürdin kälmiş isiningiz (93)-lär üşülmädin tuğçı yıldırsün (94) saylayu saçsun samança tın arđsun (95) qum-layu qovşun qorum qay-a (96) täg yıyışun tay täg tälim (97) buyday bolzun ora-qa qoymaz-qan (98) toşyan bolzun kidirdin turup (99) kördäçi-kä käreğü-çä köşünşün (100) käreäm-kä sang-qa qudsa tur- (101)-qa taşa turşun kürüllüğüçi kişi- (102)-ning küsüri sökülşün ala tayar- (103)-ning yivi büşälsün tarıyl öktüz- (104)-nüng tapan-ı tälüşün küçlüğ ärän-lär (105) ködürüp yuğläyü turşun körg-lüg (106) qağunlar tayar aışın kökläyü (107) turşun (108) oru-qa qudar oylan-lar-ning (109) udluqları yarılşun qol-laşı'p (110) ködürğüçi qul-ları-ning qoldıq-ları (111) arđulşun tägirmän-kä äliđsär (112) tärk täğşün tarıy tängärıp alşun...

(tarlaların) oraklanacağı zamanda değırmene gittim, un öğıttükten sonra (56) yer delen aletin üreticisine (*täşgüd-kä*) varıp yer delicisi yaptırdım, demirci (57) -ye varıp orak keskinleştirdim. Bağ bağlayıcı kişi ve yemek yapan kadına kadar hepsi oradaydı. (60) Ey kaplanlarım, fillerim! Sürekli saygı gösterin. Kurbanlık gibi semiz teke alıp (ve) domuzu da dahil ederek sizlere şölen düzenleyeyim dedikten sonra (63) “ey aslanlarım boğalarım! Şimdi iyi turpanlıyor, yağ alıp getirip yağlı *taqçang*? yapıp sizlere yalatıp (66) yedireyim” demiş. Ey erkek kardeşlerim oğlanlarım dinlenmeden (68) ot biçiyorlar sıcak küpte şarap getirip, şarkı söyleterek içireyim (70) sizlere deyip yalatarak buğday (71) ayağımlı hızlı demet yapıp tırmık (72) araba ile bir araya getirip demetledi. (73) gidip girerek yuvarlak harman yeri yaptıırıp harman kızıağına sığırlar koşturup, daima girip, ayağıyla ezip ortaya yığıdırıp, gökyüzüne saçıp, küplerden kaplardan şarap alıp (80) tanyadivi tanrıya ibadet ettiler (81) tanyadivi tanrıya (82) yiyecek ve hürmet kurban olsun! Yiyecek (83) –ve- hürmetten dolayı sizlerin (84) bu acıyı çekip ektiğiniz buğdaylar, (86) bir çuvala bin çuval ürün (alacak şekilde) artsın. Karışım (*yançy*) dinlendirilip saçıldığı zaman dağ tarafından gelen rüzgarınız herhangi bir engelle karşılaşmadan daima essin, karışım yüceltilip saçıldığı zaman doğudan gelen rüzgarlar kesilmeden daima essin. (94) Ayırarak saçsın. Nefesleri saman kadar, kum kadar çok olsun. Buğdayları kaya gibi yığılsın, dağ gibi sonsuz (97) olsun, orağa koyamayacak kadar dolgun olsun. Batıda durup bakacak kişiye çadır gibi görünsün. (100) ambara döktüğünde (buğdayı) taşsın, demet demet bağlayan kişilerin kaburgaları kırılsın, ala çuvalın dikiş yeri çözölsün alacalı, benekli öküzün ayağının tabanı delinsin güçlü erkekler kaldırıp yüklesinler, güzel kadınlar çuvalın ağızını bağlasın (108) çukura (tahılların toplandığı çukur yer) döken oğlanların kalça kemiği kırılsın, birbirine yardım eden kulların kolları zarar görsün, değırmene gidirse hemen ulaşsın, hububatı tartıp alsın...

Erken İslamî çevre Türkçe eserlerden *Kutadgu Bilig*'de de *tarıyıcı*'ların bir zümre olarak kabul edildiği ve onların hayat için gerekli bir zümre olduğu belirtilir. KB'de geçen beyitlerde devletin ilerlemesi, toplumun ekonomik yönden rahat olması için *tarıyıcı*'ların çok çalışmasının gerektiği de anlatılır:

tarıyıcı turur kör taqı bir qutu / kereklig kişiler turur bu butu “Başka bir zümre de çiftçilerdir; bunlar da lüzümlü insanlardır (Arat 1994: 318)” (KB 4400)

tarıyıcı kişiler bolur elgi kiş / bayat birmişindin tular köñli kiş “Çiftçilerin elleri geniş olur; Tanrının verdiği geniş gönülle sarfederler (Arat 1994: 319)” (KB 4416)

tarıyıcı tarıyqa erig bolsunı / yime yılqıçı igdiş üklitsüni “Çiftçiler çiftlikte gayret etsinler, hayvan besleyenler de onları çoğaltsınlar (Arat 1994: 400)” (KB 5590)

Görüldüğü üzere Eski Türkçe metinlerde kuru tarım yapan tarımcılar için genel ad olarak, *tarıyıcı* ve *ekinçi* adları kullanılmıştır. Türk tarımının temel fiili olan *tarı-* fiili, özellikle XI. yüzyıldan sonra yerini *ek-* fiiline bırakmıştır. Aynı şekilde bu fiilden türetilmiş bulunan *tarıyıcı* “ekinci, tarımcı, çiftçi” adı da yerini *ekinçi* adına bırakmıştır. Kelime, MK'de *tarıyıcı* “tiller” (Dankoff ve Kelly. I. 291, 293); “*tarıyıcı*” “farmer” (Dankoff ve Kelly. II. 552; Atalay II. 49, 51; III. 242) ve KB'de *tarıyıcı* “çiftçi” (Arat 1979: 426) şeklinde geçmektedir. Memluk-Kıpçak sahası Türkçe sözlüklerinden ise sadece İM'de *tarıyıcı* “ekinci” (Battal 1988: 69) şeklinde tanıklanmıştır. Oysa, Eski Türkçe metinlerde tanıklanmayan *ekinçi* adı, Doğu İslami çevre Türkçe eserlerinden en erken NF'de *ekinçi* “çiftçi” (NF 292-12/17) şeklinde; XIII. yüzyıl sözlüğü kabul edilen KTAM'da *ekinçi* “ekinci, çiftçi” (Toparlı 2000: 104); XV. yüzyıl sözlüklerinden KK'de *ekinçi* “çiftçi” (Toparlı 2000: 104) ve Batı Türkçesi eserlerinden Bahşayış Lugati'nde *ekinçi* “çiftçi” (BŞSl. 12b) şeklinde tanıklanmaktadır (TS 79).

Kelimelerin modern Türk lehçelerindeki durumu da aslında tarihî Türk lehçelerindeki durumu hakkında ipuçları barındırmaktadır. Kelimenin kökü olan *tarı-* fiilinin modern Türk lehçelerinde yaşadığını; ancak yine “tarımcı, çiftçi” anlamında *tarıyıcı* adının yerine *ekinçi* adının daha yaygın kullanıldığını görüyoruz: Çuvaşçada *akaş* “çiftçi, ekinci” (Skvortsov 1985: 28); Tatar Türkçesinde *iginci* “ekinci” (TatarSl. 1997: 101); Başkurt Türkçesinde *iginci* “ekin işi ile meşgul olan kişi” (Agişiv 1993: 363a); Kazak Türkçesinde *eginşi* “rençper, ekinci” (Koç vd. 2003: 136) ve *tarışı* “darı eken, darıcı” (Koç vd. 2003: 524); Türkmen Türkçesinde *ekinçi* “ekin ekyen, ekinçilik işi bilen meşgul bolyan (adam)” (Hamzayev 1962: 799); Gagauz Türkçesinde *ekici* “ekici” (Doğru 1991: 89); Azerbaycan Türkçesinde *ekinçi* “çiftçilik, ekin ekip biçmekle uğraşan kişi” (Altaylı 1994: 353) ve yeni biçim *tarlaçı* “tarlada çalışan kimse” (Altaylı 1994: 1108).

Türkiye Türkçesinde de *ekinçi* “ekin ekip biçmekle uğraşan kimse, çiftçi” (TüSl. 1998: 681) ve *tarı-* fiilinden türetilmiş yeni bir kelime olan *tarımcı* adlarını görmekteyiz. Türkiye Türkçesi'nde Türkçe *ekinçi* ve *tarımcı*'nın yanında, Farsça kökenli *çiftçi* “tarımcı”, Arapça kökenli *ziraatçı* “tarımcı”, Rumca kökenli *ırgat*

“tarım işçisi; gündelikçi” ve Farsça kökenli *rençper* “tarım işçisi, işçi, gündelikçi”, gibi adlar da tarım işi yapanlara verilmektedir. Bu durumun bir sebebi de tarım ekonomisinin tarih içinde geçirdiği değişikliklerdir ve bu değişiklikler, zaman içerisinde bu alanın terminolojisini de etkilemiştir. Dolayısıyla, önceden sadece tarım ya da hayvancılık birbirinden ayrı uğraş alanlarıyken Türkiye Türkçesindeki *çiftçi* örneğinde olduğu gibi bu ad, tarım yanında pek çok üretim faaliyetinde bulunan kişiyi kapsamaktadır. Tarım hayatında görülen bu şekildeki kapsam genişlemesinin Türk lehçelerinde de tarım terminolojisi içinde alıntı biçimlerin de alınmasını doğurduğu düşünülebilir. Örneğin, modern Türk lehçelerinde görülen Farsça دهقان kelimesi alıntı bir terim olarak çiftçi için Türkçe kelimelerle birlikte ya da tek başına kullanılmaktadır: Kazak Türkçesi *diykan*, Kırgız Türkçesi *diykan*, Özbek Türkçesi *dehkan*, Türkmen Türkçesi *dayhän*, Uygur Türkçesi *dihan* gibi (KTLS. 1991: 132-133). Bu durumda tarım hayatının salt ekim dikim işiyle uğraşmayan bir ekonomik alan hâline gelmesi *tarıgçı* ve *ekincinin* kullanımının zayıflamasına hatta yer yer ölmesine sebebiyet vermiştir, diyebiliriz.

Türkçe tarım terminolojisinin izlerini tarihî Türk dili alanından takip etmek, hem dil tarihi hem de kültür tarihi açısından önem taşımaktadır. Eski Türkçede bir zümrenin adı olarak yaşayan *tarıgçı*'nin yüzyıllar içinde adını *ekinci*'ye bırakması hem Türk dilinin ve kültürünün yaşadığı değişime işaret etmekte; hem de *tarı-* fiilinden yayılım açısından daha yaygın hâle gelen ve canlılığını sürdüren *ek-* (Bk. Gül 2009: 317-341) fiiline ve bu fiilden türetilmiş biçimlere doğru bir kaymanın olduğunu göstermektedir.

Kısaltmalar:

- [AbhiKeng]: Geng, 1989.
[BŞSL]: Turan, 2001.
[BT III]: Tezcan, 1974.
[BT VIII]: Kara-Zieme, 1977.
[CC]: Grønbech, 1942.
[DS]: Derleme Sözlüğü.
[ED]: Clauson, 1972.
[KB]: Arat, 1947.
[Kİ]: Caferoğlu, 1931.
[KK]: Toparlı vd., 1999.
[KP]: Hamilton, 1988.
[KTAM]: Toparlı vd., 2000.
[KTLS]: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü.
[MaitrH V]: Geng, 1988.
[MK]: Mahmud Kaşgari. Dankoff 1982.
[MXT]: Tsevel, 1966.
[NF]: Eckmann, 1995.
[Sanglah]: Clauson, 1960.
[TatarSI]: Tatarça-Törükçe Sözlük, Kazan-Mösköv, 1997.
[TS]: Yeni Tarama Sözlüğü, 2000.

[TüSl.]: Türkçe Sözlük, 1998.

[TZ]: Atalay, 1945.

Kaynaklar:

- AĞCA, Ferruh (2016). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- AGİŞİV, İ.M., E.G. BİİŞEV, G.D. ZEYNULLİNA vd. (1993). *Başkört Tilinin Hüwliğı*, 2 c., Moskva.
- ALTAYLI, Seyfettin (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yay.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1947). *Kutadgu Bilig I: Metin*, İstanbul.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1994). *Kutadgu Bilig II: Tercüme*, Ankara: TTK Yay.
- ATALAY, Besim (1940-1943). *Divanü Lügat-it-Türk*, I-II-III-IV, Ankara, TDK Yay.
- ATALAY, Besim (1945). *Ettuhfet-üz-zekiyye fil-lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul.
- BATTAL, A. (1988). *İbni Mühenna Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- BOROVKOV, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII. Yüzyıllar)*, (Çev. H. İ. USTA, E. AMANOĞLU), Ankara: TDK Yay.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1931). *Abû Hayyan, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, İstanbul.
- CLAUSON, Sir G. (1960). *Muhammad Mahdî Xân, Sanglah A Persian Guide to the Turkish Language*, GMS, New Series XX, London.
- CLAUSON, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- DANKOFF, Robert, and James KELLY (1982-1985). *Mahmûd al-Kâşğarî. Compendium of the Turkic dialects (Diwân luğât at-turk)*, Ed. and transl. with introduction and indices. P. 1-3. Harvard University.
- Derleme Sözlüğü*, (1963-1982). 12 c., Ankara: TDK Yay.
- DOĞRU, Abdulmecit, İsmail KAYNAK (1991), *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, Ankara: KB Yay.
- ECKMANN, J. (1995) *Nehcü'l- Ferâdis Cennetlerin Açık Yolu I – II* (Metin), (Hzl. S. TEZCAN, H. ZÜLFİKAR), Ankara: TDK Yay.
- ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic word formation. A functional approach to the lexicon*, Bd. 1-2, (Turcologica 7), Wiesbaden.
- GENG Shimin und Hans-Joachim KLIMKEIT (1988). *Das Zusammentreffen mit Maitreya. Die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit. In Zusammenarbeit mit Helmut Eimer und Jens Peter Laut herausgegeben, übersetzt und kommentiert*, Bd.1-2, Wiesbaden, 1988.
- GENG, Shimin (1989). “A Study of one newly discovered folio of the Uighur ‘Abhidharmakosa-sastra’”, *CAJ*, 33: 36-45.
- GEZER, Necdet Zeki - Kemal GÖZLER. (2003). *Yeniçiftlik Beldesi. Tarihi, Ekonomisi, Sosyal ve Kültürel Yapısı*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- GRÖNBECH, K. (1942). *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen: E. Munksgaard.
- GÜL, Bülent (2009). “ek-‘ekmek’ ve Türevleri Üzerine”, *International Journal of Central Asian Studies* (KOREA), 2009: 317-341.
- GÜL, Bülent (2012). "tarı- Fiili ve Türevleri", *Bilig*, Bahar, Sayı 61: 99-120.
- GÜL, Bülent (2016). *Moğolca İbni Mühennâ Lüğati*, Ankara: TKAE Yay.
- GÜL, Bülent. (2004). *Eski Türk Tarım Terimleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- HAMILTON, James (1998). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası*, Ankara: Simurg.

- HAMZAYEV, M. Ya., S. ALTAYEV, G. ATAYEV (1962). *Türkmen Diliniñ Sözlügi*, Aşgabat.
- KARA, Georg und Peter ZIEME (1977). *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti*, (Berliner Turfan-Texte VIII), Berlin: Akademie Verlag Berlin.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* (1991). (Haz. A. Bican Ercilasun vd.), Ankara: Kültür Bakanlığı.
- KOÇ, K., A. BAYNIYAZOV, V. BAŞKAPAN (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yay.
- LESSING, Ferdinand D. (2003). *Moğolca - Türkçe Sözlük*. (Çev. Günay KARAAĞAÇ), 2 Cilt, Ankara: TDK Yayınları.
- MOLNAR, A. und P. ZIEME (1989). "Ein weiterer uigurischer Erntesege", *Altorientalische Forschungen*, 16:140-152.
- ÖZYETGİN, Melek (2004). *Eski Türk Vergi Terimleri*, Ankara: Köksav.
- POPPE, N.N. (1938). *Mongols'skii Slovar' Muqaddimat al-Adab*. Çast I-II, Moskva-Leningrad.
- SKVORTSOV, M.İ. (1985). *Çıvaşla-Vırışla Slovar'/Çuvaşsko-Russkiy Slovar'*. Moskva: Russkiy Yazık.
- Tatarça-Törükçe Sözlük* (1997). Kazan-Mösköv.
- TEZCAN, Semih (1974). *Das uigurische Insadi-Sutra*, (Berliner Turfan-Texte III), Berlin.
- TOPARLI, R., M. S. ÇÖĞENLİ, N. YANIK (1999). *El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabtü'l-Lügati't-Türkiyye*, Ankara: TDK Yay.
- TOPARLI, R., M. S. ÇÖĞENLİ, N. YANIK (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*, Ankara: TDK Yay.
- TSEVEL, Ya. (1966). *Mongol Helnü Tovç Tailbar tol'*, Ulaanbaatar.
- TURAN, Fikret (2001). *Eski Oğuzca Sözlük Bahşayış Lügati*, İstanbul: Bay Yayınları.
- Türkçe Sözlük*, (1998), 9. baskı, Ankara: TDK Yay.
- YAMADA, Nobuo (1993). *Sammlung uigurischer Kontrakte*, I-II-III, Herausgegeben von Juten Oda, Peter Zieme, Hiroshi Umemura, Takao Moriyasu, Osaka University Press.
- Yeni Tarama Sözlüğü*. (1983). (Haz. Cem DİLÇİN), Ankara: TDK Yay.
- YÜCE, Nuri (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb, İvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüşhası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Ankara: TDK Yay.
- ZIEME, Peter (1975). "Ein uigurischer Erntesege", *Altorientalische Forschungen*, III, Berlin:109-143 (Tafeln 19-120).